

УДК 811.162.1 – 057.874 (477.83)

*Зелінська М.З.
(Львів, Україна)*

МОВЛЕННЕВИЙ ЕТИКЕТ МОЛОДИХ НОСІЇВ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ (на прикладі учнів суботньо-недільних шкіл Львівщини)

У статті проаналізовано найчастотніші відхилення на рівні актів мовленнєвого етикету, зареєстровані в польськомовному дискурсі учнів, які декларують польське походження та навчаються в польських суботньо-недільних школах Львівщини. Звернено увагу передусім на форми звертання до старших осіб, з якими досліджувані найчастіше спілкуються польською мовою. Представлено особливості етикетних формул привітання та побажання. З'ясовано, що зареєстровані відхилення є наслідком недостатньої соціолінгвістичної компетенції та інтерференційних процесів.

Ключові слова: мовленнєвий етикет, адресативний зворот, особливість, загально-польська норма, соціолінгвістична компетенція, інтерференція.

В статье проанализированы наиболее частые отклонения на уровне актов речевого этикета, зарегистрированные в польскоязычном дискурсе учеников, которые декларируют польское происхождение и обучаются в польских суботне-воскресных школах Львовщины. Обращено внимание, прежде всего, на формы обращения к старшим лицам, с которыми ученики чаще общаются на польском языке. Представлены особенности этикетных формул приветствия и пожелания. Выяснено, что зарегистрированные отклонения являются следствием недостаточной социолингвистической компетенции и интерференционных процессов.

Ключевые слова: речевої етикет, адресативне вираження, особенність, общепольская норма, соціолінгвістическа компетенція, інтерференція.

The most often deviations on the level of speech etiquette, registered in the discourse of Polishspeaking pupils attending Polish Saturday Sunday schools in Lviv region are analysed in the article. Attention is paid primarily to the forms of address to older people to whom the subjects often speak Polish. The peculiarities of etiquette formulas of greetings and wishes are presented. It was learnt that the registered deviations are consequences of interference processes and lack of sociolinguistic competence.

Keywords: speech etiquette, addresseeive phrase, peculiarity, the general Polish language norm, sociolinguistic competence, interference.

Термін „комунікативна компетенція”, запропонований Хаймсом, неодноразово був предметом зацікавлення та дискусій українських та зарубіжних науковців. Це поняття

заслугує, на нашу думку, на особливу увагу з огляду на його важливість в процесі комунікації. Саме в комунікації відбувається реалізація намірів мовців, „[...] в комунікації як дискурсі, де виявляється „здоровий” практичний розум (глузд) людини, індивіди можуть спільно обговорювати, обґрунтовувати й інститувати різноманітні норми та цінності співжиття, доходити порозуміння у сучасному складному, насиченому взаємопротилежними дискурсами суспільстві” [1: 52]. Безперечно, невід’ємним елементом комунікації є етикетні формули, фрази. Саме вони, як стверджує Ф.С. Бацевич, є важливою складовою комунікативної компетенції; “знання їх – показник високого рівня володіння мовою” [2: 200]. Від рівня їх опанування залежить успіх комунікації, адже „[...] ввічливість – це вид діалогу, наша ввічлива поведінка є ефективніша (і загалом має сенс) тоді, коли співрозмовник відповідним чином на неї реагує” [3: 283]. Мовленнєвий етикет поляків уже доволі глибоко досліджено в польському мовознавстві, на сьогодні чи не найбільш відомими є праці М. Марці’янік, котра, серед іншого, запропонувала класифікацію формул етикету і виділила, наприклад, привітання, прощання, подяку, побажання, вітання (з якоїсь нагоди), співчуття і т.д. [4: 66 – 67]. Загалом, акти мовленнєвого етикету цікаві з граматичного, прагматичного та соціолінгвістичного погляду.

Цікавою, на нашу думку, та досі недослідженою є мовленнєва поведінка білінгвів на рівні етикету, особливо якщо йдеться про споріднені мови, такі, наприклад, як українська та польська, а зокрема акти звертання, привітання та побажання. Нам невідомі дослідження, присвячені регіональним особливостям мовленнєвого етикету молодих носіїв цих мов¹. Саме тому ставимо собі за **мету** дослідити специфіку актів мовленнєвого етикету осіб, які декларують польське походження і навчаються в польських суботньо-недільних школах Львівщини. Спільною рисою досліджуваних є те, що всі вони здебільшого опанували польську мову в процесі соціалізації, її знання почерпнули від свого найближчого оточення. **Завдання** полягає в представленні отриманих методом анкетування і занотованих на основі живого спілкування прикладів актів учнівського мовленнєвого етикету, які неприйнятні нормам загальнопольської мови та з’ясування можливих причини виникнення відхилень від загальнопольської норми. Особливість реалізованих у регіолекті актів мовленнєвого етикету полягає в тому, що вони не лише суперечать загальнопольській нормі, а й водночас можуть бути причиною комунікативних невдач носіїв регіолекту в спілкуванні з носіями польської мови з етнічної Польщі. У статті обмежуємося описом найбільш частотних особливостей на рівні актів мовленнєвого етикету, які вдалося зареєструвати в польськомовному дискурсі учнів польських шкіл. **Об’єктом** нашого дослідження є акти мовленнєвого етикету учнів польських шкіл, **предметом** – регіональні особливості цих актів порівняно із загальнопольською нормою. Джерельною базою дослідження є тексти усного мовлення учнів та дані, отримані за допомогою анкетування². Анкетуванням охоплено 50 осіб. Щодо усних висловлювань,

¹Щоправда, на труднощі соціолінгвістичної диференціації польських форм звертання українцями, які вивчають польську мову як іноземну, вказувала А. Кравчук [5: 6].

²Загалом опрацьована нами анкета складається з двох основних частин, в одній з них запропоновано 12 ситуаційних контекстів (напр.: формули вітання, привітання співрозмовника з якоїсь нагоди, звертання до старших відповідно до їх позиції в суспільстві), до кожного з яких слід вибрати відповідний варіант висловлювання, при цьому три з них представлені у вигляді готових відповідей, останнє ж дає можливість вписати власний варіант.

то кількість респондентів є значно більшою і вагається в межах 200 – 250 осіб. Загалом зареєстровано близько 400 прикладів, які походять здебільшого зі спонтанного учнівського мовлення.

Аналіз етикетних формул, зареєстрованих у польськомовному дискурсі учнів розпочнемо від форм звертання. Адже, як пише Алла Кравчук, ”оскільки саме акт звертання до адресата зазвичай розпочинає мовний контакт, то власне від вдалого вибору форми його вираження може залежати перебіг контакту в цілому” [6: 43]. Відмінності між загальнопольською нормою і мовленням учнів польського походження проявляються в адресативних зворотах до старших осіб з-поза кола родини, з якими досліджувані спілкуються польською мовою, як наприклад учителя, директора польської школи, духовних осіб та ін.

У польській мові однією прийнятною формою звертання як до директора, так і до завуча школи є конструкція **pan/pani dyrektor**. У польському мовленні досліджуваних доволі частотною, а інколи і єдиною (що підтверджують наші спостереження) є форма звертання на кшталт **pan/pani + ім'я** (напр.: *Pani Krystyno, czy w następną sobotę idziemy do szkoły?* зам. *pani dyrektor, czy ...*; *pani Ireno, ja już napisała* зам. *pani dyrektor, ...*), яка в загальнопольській мові має доволі обмежене коло застосування і зводиться до використання в ситуації, коли: адресатом є особа молодша (а то й набагато молодша) від адресанта; коли адресатом є особа нижча в службовій ієрархії від адресанта, тобто йому підвладна; коли між мовцями приблизно того самого віку близькі приятні стосунки, але з якихось причин вони не переходять на „ty” [6: 46]. Найімовірніше у свідомості учнів існує переконання в універсальності вище згаданого польського адресативного звороту.

Припускаємо, що переконання в необхідності уживання імені (чи імені та прізвища) із „стереотипно” польськими займенниками **pan/pani** є причиною того, що в поодиноких ситуаціях учнів вважають, що відповідною конструкцією в ситуації, коли слід представитися, є структура **pan/pani + (прізвище) ім'я**, як напр.: *Nazywam się pani Anna, jestem pani Anna Kowalska* (зам. *nazywam się Anna, jestem Anna Kowalska*).

Якщо йдеться про спосіб, в який досліджувані представляються, то тут впадає у вічі одна особливість. У польській культурі після формул **nazywam się** чи **jestem** слідує ім'я, а потім прізвище (напр.: *Nazywam się Jolanta Malinowska*). Однак, часто, представляючись, молоді носії польської мови в Україні на першому місці умішують прізвище, а згодом – ім'я, згідно із усталеною східнослов'янською традицією. Цей спосіб представлення може бути причиною неправильної “ідентифікації”.

Якщо ж йдеться про звертання в польськомовному дискурсі досліджуваних учнів до вчителя, то, судячи з відповідей на запитання анкети, половина з них переконана, що відповідною в цій ситуації є форма **pani nauczycielko**. Дані анкетування підтверджують і усні висловлювання учнів, як напр.: *Dzień dobry pani nauczycielko; szanowna pani nauczycielko z okazji Dnia Nauczyciela życze Pani wszystkiego najlepszego³; przepraszam, poproszę pana nauczyciela powtórzyć*. Однак тут слід наголосити на тому, що в польській мові назва професії далеко не завжди може використовуватися в адресативному звороті. Саме до таких належить назва **nauczyciel**⁴. Що стосується загальноприйнятих зворотів

³ Приклади учнівського писемного мовлення подаємо в оригінальній графічній формі.

⁴ Варто, однак, зазначити, що форма звертання *pani nauczycielko* трапляється і в мовленні учнів початкових класів Польщі, проте вона не є нормативною.

в польських закладах освіти (тут беремо до уваги початкову школу та гімназію), то тут функціонує форма звертання до вчителя **proszę pana, proszę pani** (як напр.: *Dzień dobry pani; proszę pani, czy...*).

Доволі поширеною, якщо йдеться про звернення до адресата, у ролі якого виступає вчитель, є форма звертання **pan/pani + ім'я**, що, як уже зазначалося, суперечить правилам польського мовленнєвого етикету, напр.: *Pani Oksano, można wyjść? Pani Ola, ja nie mogłam przyjść, bo była chora.*

Іншою формою звертання до старшої від себе особи, а зокрема й учителя, яка хоча і не так часто трапляється у польськомовному дискурсі учнів, проте варта, на нашу думку уваги, є формула звертання на кшталт: *Czy pani Danuta wie, że...? Czy pani Marysia może powtórzyć?* (зам. *Czy pani wie, że...? Czy pani może powtórzyć?*). Цей зворот у мовленні учнів виконує функцію безпосереднього звертання до адресата. Вживання у функції адресативних зворотів структур **pani + ім'я + дієслово в 3 ос. одн.** може бути причиною незрозуміння адресатом, про яку саме третю особу йдеться мовцеві і до кого скерований мовленнєвий акт. Вирішальним тут є ситуаційний контекст. Як стверджує Ромуальд Гуца, “Власне ім'я має, як правило, у польському реченні вартість третьої особи” [цит. за 7: 143]. Окрім цього, носії польської мови можуть сприйняти конструкції такого типу як іронічне висловлювання чи адресований до них докір.

Варто також згадати і таке поширене явище в польському мовленні молодих білінгвів, як формулювання висловлювання до старших за допомогою дієслова або дієслова і займенника в 2 ос. мн., як напр.: *Obiecaliście, że będziemy dzisiaj oglądać film; dajcie jeszcze nam piłkę; wy mówiliście, że...; czy wy możecie napisać to słowo na tablicy?* Правила польського етикету вимагають у звертанні в офіційних контактах уживання пошаних займенників **panie, panowie, państwo**, які поєднуються із дієсловом у 3 ос. мн., а в менш офіційній ситуації – у 2 ос. мн. Щодо займенника **wy** (чи дієслова в 2 ос. мн.), то коло його застосування при звертанні до одиничного адресата є доволі обмежене (напр., залишки таких форм збереглися в деяких діалектах). Й. Мендельська, аналізуючи особливості польського мовлення періодичних видань журналу „Kobieta Radziecka” (за 90-ті роки минулого століття), який виходив в Литовській Республіці, трактує форми звертання в 2 ос. мн. як порушення стилістичних норм. Як пише дослідниця, уживання цієї форми обмежувалося у загальнопольській мові до партійного жаргону [8: 273].

В духовній спільноті прийнятні свої способи титулування, які підпорядковані певному поділові [див. напр. 3: 300 – 304]. До римо-католицького священнослужителя прийнято в польській традиції звертатися **proszę księdza**. Згідно з даними анкетування, половина учнів переконана, що відповідною формою звертання до адресата-ксьондза є форма **ojcze**. Ця адресативна форма загалом функціонує в звертанні до духовенства, однак обмежується до звертання до монахів, напр.: **ojcze** чи **proszę ojca**. Використання учнями адресативної форми звертання **ojcze** у мовленнєвому акті, адресатом якої є ксьондз, схиляє нас до думки, що цей зворот підтримується адресативним звичаєм, прийнятним в україномовній духовній спільноті, де функціонує форма звертання до священнослужителя **отче**.

Особливістю мовлення учнів польського походження є і звертання до римо-католицького священника за допомогою дієслова в 2 ос. мн., якому передує властивий адресативний зворот, як напр.: *Proszę księdza, siadajcie proszę; proszę księdza, możecie dać nam*

te książki? Загальнопольська норма вимагає уживання після адресативної формули лексеми *ksiądz* та дієслова у формі 3 ос. одн. (напр.: *Proszę księdza, niech książdz siada; proszę księdza, czy książdz może dać nam te książki?*). Безперечно, частотне уживання дієслова або займенника і дієслова в 2 ос. мн. до старшої особи в польськомовному дискурсі молодих носіїв регіолекту підтримується східнослов'янською етикетною традицією. Уникнути впливу цієї форми звертання, проживаючи в доміантному оточенні україномовного середовища, доволі важко.

У межах актів мовленнєвого етикету спостерігаємо також акти привітань та побажань. Наприклад, якщо йдеться про акт побажання, то причиною неуспішної комунікативної ситуації може бути реакція на чхання іншої особи. Чверть анкетованих переконана, що доречним у цій ситуації є зворот **bądź zdrow** (пор. укр. *будь здоровий*), у той час як загальнопольська норма вимагає конструкції **na zdrowie**. Натомість вислови **bądź zdrow, bywaj zdrow** можуть бути ужиті в сучасній польській мові як елемент, який супроводжує акт прощання. Проте навіть у такій функції вони вживаються доволі рідко і є соціолінгвістично обмеженими: їх здебільшого використовують представники старшого покоління, які звертаються один до одного в другій особі однини.

Доволі часто учні мають труднощі із творенням тексту побажання від'їжджаючим **вдалої подорожі (щасливої дороги)**. У загальнопольській мові функціонують два етикетні звороти **szerokiej drogi** та **szczęśliwej drogi/podróży**. При цьому частішою є перша з них. Уживання ж другої зводиться здебільшого до побажання вдалої подорожі тим, хто від'їжджає залізничним, морським чи повітряним транспортом. Особам, що подорожують автомобілем, автобусом поляки переважно бажать **szerokiej drogi**. Неусвідомлення або незнання цієї особливості є причиною вживання виключно кальки з української мови **szczęśliwej drogi** (пор. укр. *щасливої дороги*).

Серед привітальних формул слід теж згадати привітання з нагоди нового року. На думку учнів, властивим привітальним зворотом є **Z Nowym Rokiem**, який є структурною калькою з української мови (пор. укр. *З Новим роком*). У польській мові загальноприйнятою привітальною формулою з цієї нагоди є **Szczęśliwego Nowego Roku**.

Особливості польськомовного дискурсу учнів на рівні актів мовленнєвого етикету проявляються і у способах вітання співрозмовника з якоїсь нагоди, вдалої реалізації якихось намірів, планів. Доволі частим (більша частина анкетованих), що також підтверджує аналіз автентичного усного мовлення, є вживання семантичних запозичень з української мови **witam, pozdrawiam** (пор. укр. *вітаю, поздоровляю*), як напр.: *No, to witam cię* (з нагоди вдало складеного іспиту); *Pani Krystyno, witam was ze świętem Dnia Nauczyciela*; *pozdrawiamy z urodzinami*; *pozdrawiam was* (здобуття призових місць на конкурсі). Дієслово **witać** у загальнопольській мові виконує функцію акту вітання при зустрічі⁵. Щодо дієслова **pozdrawiać**, то воно служить для передавання комусь вітань за чийсь посередництвом (напр.: *Pozdrów ode mnie mamę*) чи як етикетна формула (в неофіційній ситуації) завершення листа (напр.: *Pozdrawiam, Anna*). **Pozdrawiać (kogoś)** можна на вербальному чи невербальному рівні (жести) при зустрічі. Вітання з якоїсь нагоди,

⁵Загалом ця етикетна формула привітання уживається (повинна бути ужита) особою, яка займає вищу позицію в суспільстві стосовно тієї, що є на нижчому щаблі суспільної ієрархії чи старшою до молодшої, але не навпаки. У сучасному молодіжному мовленні в Польщі це правило вже переважно неактуальне.

успіху в певних справах в польській мові виражається за допомогою форм **gratulacje** (**moje gratulacje**), дієслова **gratulować** чи вітальної формули **wszystkiego najlepszego z ...** (напр.: *moje gratulacje* (складений іспит), *wszystkiego najlepszego z okazji zakończenia roku szkolnego (urodzin), gratuluje*), але недоречними та незрозумілими для адресата тут є дієслова **witać** чи **pozdrawiać**.

Проаналізований матеріал засвідчує, що відмінності від загальнопольської мови на рівні мовленнєвого етикету носіїв досліджуваного регіолекту стосуються передусім адресативних зворотів у комунікації з-поза кола родини. Серед типових відхилень від загальнопольської мови можемо виділити форми звертання до вчителів та директора польської школи на *pan/pani* + ім'я, висловлювання адресовані до вчителів *pan/pani* + *pauczycielko*, а також уживання дієслова в 2 ос. мн. (із займенником або без нього). Трапляються в польськомовному дискурсі учнів суботньо-недільних шкіл відхилення від норм польського мовленнєвого етикету у формах звертання до духовних осіб, способах представлення і формулах вітання та побажання. Припускаємо, що всі вище згадані етикетні формули є свідченням недостатньої соціолінгвістичної компетенції, яка підтримується інтерференцією української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 282 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 342 с.
3. Marcejanik M. ABC grzeczności językowej / Marcejanik M. // *Polszczyzna na co dzień* [red. M. Bańko]. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010. S. 231 – 310.
4. Płóciennik I., Podlawska D. Słownik wiedzy o języku / Płóciennik I., Podlawska D. – Bielsko-Biała : Wydawnictwo Park Sp. z o. o., 2007. – 326 s.
5. Кравчук А. Комунікативні невдачі в польськомовному дискурсі українців з поляками / А. Кравчук // *Магістр гри слова. Філологічні дослідження, присвячені 60-річчю професора Флорія Сергійовича Бацевича* [укл. О. Ясіновська, Л. Сваричевська] / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2009. С. 209 – 217.
6. Кравчук А. Соціолінгвістична неоднорідність польських адресативних зворотів (на тлі українських) / А. Кравчук // *Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Випуск 46. Частина 1.* – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2009. – С. 43 – 53.
7. Janus E., Orszewska W., *Honoryfikatywność gramatyczna w polszczyźnie wileńskiej* / E. Janus, W. Orszewska // *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie.* – Warszawa : ELIPSA, 1999. S. 135 – 146.
8. Mędelka J. *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku* / J. Mędelka. – Bydgoszcz : Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, 1993. – 348 s.